

Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля: сторінки історії

УДК 371(477.43)“17-18”

I.B.Сесак

Навчальні заклади на Поділлі наприкінці XVIII – першій третині XIX ст.

У статті висвітлюються основні типи освітніх закладів на Поділлі наприкінці XVIII ст. – першій третині XIX ст. Основний зміст їх навчальних програм, мережі навчальних закладів.

Ключові слова: освіта, училище, гімназія, духовна семінарія, школа, система освіти.

Тенденції розвитку освіти на Поділлі в кінці XVIII ст. – першій третині XIX ст. – процеси неоднозначні і багатогранні. Вони залежали від багатьох політичних, економічних і соціальних чинників і визначались у більшій мірі внутрішньою політикою царизму, у меншій – зовнішньополітичними факторами.

Проблема становлення та розвитку різних типів навчальних закладів на Поділлі у зазначений період все більше привертає увагу науковців, дослідників історії краю.

З-поміж дореволюційних дослідників заслуговують на увагу праці І.Міхалевича про Кам'янець-Подільську чоловічу гімназію¹ і Вінницьку чоловічу польську гімназію², а також Н.Мукалова – присвяченій діяльності народної школи на Правобережній Україні³. В роботах І.Чарнецького⁴, І.Олесницького⁵ та інших викладено цікавий матеріал про духовні навчальні заклади. Про окремі школи йдеться у загальних працях⁶.

Більш активно проблема досліджувалася у 60–90-х рр. XX ст. З'явилися невеликі праці про Вінницьку чоловічу гімназію⁷, початкові школи світського та духовного характеру⁸.

В узагальнюючих працях з історії освіти визначені характерні риси різних типів навчальних закладів⁹, які були поширені і в Подільському регіоні.

На цю проблему звернули увагу і сучасні історики (А.Г.Філінюк¹⁰, О.Б.Качковський¹¹, Л.Анохіна¹², Б.М.Хіхлач¹³, О.М.Вороліс і М.Г.Вороліс¹⁴ та ін.). Окремо висвітлювався стан польських навчальних закладів¹⁵. Це однак не вичерпує змісту обраної нами теми.

Зокрема потребують поглибленого вивчення питання навчально-виховного процесу, учнівські і вчительські колективи, механізм управління і утримання навчальних закладів, роль приватної ініціативи та громадськості в їхній діяльності, політики польських діячів в справі освіти, особливостей політики царського уряду в цьому регіоні, а також проблеми освіти жінок, духовної освіти, впливу різних факторів на розвиток освіти.

Метою нашої статті є з'ясування на основі опублікованих джерел поширення в Подільському регіоні у 70-х рр. XVIII – першій третині XIX ст. різних типів навчальних закладів, їх ваги в освітній мережі і визнання у суспільних колах.

В межах періоду 70-х рр. XVIII ст. – першої третини XIX ст. ми виділяємо три основні етапи, пов'язані з реалізацією освітньої політики і конституюванням різних типів навчальних закладів.

Перший етап охоплює 1773–1793 рр. У цей час у зв'язку з ліквідацією ордену єзуїтів, шкільництвом в краї займалась польська Едукаційна комісія. На другому етапі 1793–1803 рр. створювались навчальні заклади, які діяли у Російській імперії. Третій етап (1803–1831 рр.) пов'язаний з підпорядкуванням Віленському навчальному округу, у той час створювались освітні заклади з польською мовою. Після 1831 р., коли польське повстання на Правобережній Україні зазнало поразки, школа в краї набула російського характеру.

Після ліквідації єзуїтського ордену у 1773 р. для керівництва народною освітою було засновано Едукаційну комісію, яка встановила нову систему шкільництва (1783 р.). Крім двох університетів (Краківського і Віленського) в кожній із створених 10 округ згідно шкільної реформи 1783 р. появилися 3 типи світських шкіл:

- 1) вищі або окружні (6 класів з 7-ми річним терміном навчання);
- 2) нижчі або підокружні (три класи з дворічним терміном навчання у кожному класі);
- 3) у кожній парафії намічались 12-річні парафіяльні школи: у містах – вищі, в селах – нижчі. Учні, починаючи з 4–5 років, мали вчитися релігії,

науки звичаїв, пристосованої до умов того часу й становища учнів, читання, письма, арифметики, почасті геометрії, городництва та хліборобства, початків медицини й ветеринарії, відомостей про внутрішню торгівлю тощо. За такою схемою школа мала бути енциклопедичною.

Програми парафіяльних шкіл передбачали поєднання елементів загальної освіти з виробленням практичних умінь у галузі хліборобської праці, ремесел, торгівлі. Проводилися заняття з фізичної культури, дітей ознайомлювали з основами гігієни і світської моралі. Вилучення з програм християнської моралі викликало велике невдоволення консервативної шляхти і католицького духовенства.

У 1789 р. Едукаційна комісія розпорядилася про закриття “руських” церковних шкіл та усунення з усіх шкіл “руської” мови Комісії були не до вподоби не лише православні школи, але й рештки грецько-східного напрямку в уніатських школах. Візитатори Комісії забороняли відзначати свята за грецьким календарем. Учнів православної віри примушували відвідувати костели. За даними С.Сірополка, на Поділлі діяли: одна окружна школа у Вінниці (6 учителів, 425 учнів); три підокружних: у Кам'янці (6 учителів, 312 учні), Шаргороді (4 учителі, 30 учнів, а у 1782 р. їх було 600 чол.), у Барі (4 учителі, 350 учнів); дві парафіяльні – у Браїлові і в Немиріві¹⁶.

Значну частину єзуїтських шкіл Едукаційна комісія передала василіанам, а також стимулювала їх відкривати нові школи для світської молоді. У школах панувала єзуїтська система. Виховання було авторитарне, практикувався взаємний нагляд як між учителями й учнями, так і окремо поміж учнями і учителями. Виховні заходи зводилися до красномовства, повчань і постійних промов, з якими на кожному кроці зверталися до учнів ректор, префект, учителі, декуріони (учні, які стежили за поведінкою учнів у класі), директори (старші учні, які стежили в бурсі і на приватних квартирах за учнями).

З приєднанням Поділля до Росії зібрані Едукаційною комісією фонди в маєтках і капіталах (у 1783 р. доходи з єзуїтських маєтків сягали 1,3 млн. злотих, а через 10 років у 1793 р. – понад 1,5 млн. злотих, не враховуючи недоїмки, яка досягала до 3 млн. злотих спрямували у фонд утримання навчальних закладів. Розпочалась робота із організації навчальних закладів (видалися статuti різних шкіл, правила для них, наставляння для їх керівників і начальників)¹⁷.

В окружних школах, відкритих Едукаційною комісією, учні вивчали граматику (сюди входили красномовство, поезія, письмові вправи), мо-

раль, право натури, право політики, економію, історію, географію, городництво, землеробство, науку про збереження здоров'я, природничу історію (сюди входили мінералогія і ботаніка), фізику, хімію, історію мистецтва і ремесла, арифметику, геометрію, алгебру, тригонометрію, логіку, релігію, мови – французьку, німецьку, латинську, польську¹⁸.

З поверненням населення Поділля до православ'я у 1793–1794 рр., гостро постало питання про забезпечення парафій священнослужителями для задоволення постійної потреби в освітніх людях, здатних для вчителювання в душі православ'я, св. Синод наказом 26 травня 1794 р. на ім'я Мінського преосвященного Віктора, у завідуванні якого було і Поділля, велів звертатись до митрополита Київського, архієпископа Могилівського, єпископа Сполінського, про відправлення в єпархії Мінську, Ізяславську і Брацлавську семінаристів або церковних осіб. Учителям і семінаристам виділено було 20 тис. руб. “на проїзд, добові та особливу винагороду”¹⁹.

У червні 1796 р. вийшов царський указ про відкриття в Кам'янці академії грецького (православного) обряду. З невідомих причин указ не виконали. Замість академії згідно указу імператора Павла I від 18 грудня 1797 р. у травні 1798 р. у Шаргороді (вірніше, у Свято-Миколаївському монастирі) Могилівського повіту Подільської губернії відкрили православну духовну семінарію (на неї виділили 3 тис. руб).

Єпископ Брацлавський і Подільській Іоанікій 15 березня 1798 р. розпорядився відкрити у семінарії з два класи – інформаторський і нижній (граматичний). До 1 травня священники і церковнослужителі, які мали синів у віці до 15 років, що навчалися російською і латинською, повинні були доставити їх до семінарії для продовження навчання. Цей наказ не сподобався значній частині духовенства. Попри це та інші чинники Шаргородська семінарія розпочала роботу. На навчання прибуло 130 учнів. Ректором призначили архімандрита Гавриїла, вчителями: Олексія Жильцова і Василя Голосова.

У 1800 р. в семінарії відкрили класи поезії і риторики, ввели такі навчальні дисципліни, як історія, географія, польська, німецька та грецька мови (згодом – французьку). У 1802 р. з'явився клас філософії, а через два роки – богословський клас. Учні цих класів називали студентами. Семінарія мала шестирічний курс навчання.

Із збільшенням кількості класів зростала кількість у семінаристів. Так, у 1799 р. тут навчалися 286 осіб, 1800 р. – 476, 1801 р. – 547, 1802 р. – 624 і 1803 р. – 700 осіб.²⁰

У 1793–1803 рр. всі навчальні заклади Поділля знаходились в управ-

лінні Опікунської ради, яка мала право назначати вчителів, розпоряджатись фондами навчальних закладів.

У школах, які перейшли від Едукаційної комісії до місцевих органів Приказів громадської опіки, негайно завели російську мову. Як наголошував С.Сірополко, Комісія із заснування народних училищ звернула особливу увагу на шкільні підручники з історії, а також ті книжки, де мова йшла про права й обов'язки громадян. Вона дійшла висновку, що ця література містить думки “цілком протилежні монархічному устроєві”, а тому дуже шкідлива. До цього списку потрапила зокрема праця ректора Віленського університету Стройновського “Про науку права”.

У містах і селах Поділля, де осіли німецькі колоністи, при конгрегаціях (відділеннях) Немирівської лютеранської парафії (створена в 1782 р.) діяли лютеранські школи. У 1814 р. кірха, будинок пастора і лютеранська школа в Немирові згоріли під час пожежі, яка знищила більшу частину міста. Лютеранські школи були також в містечку Кам'янці (Ольгопільський повіт), Краснодолі (Ямпільський), Мойні (Балтський).

Загальна кількість шкіл в регіоні станом на 1803 р. досягла 25. За підпорядкуванням освітніх закладів Поділля Віленському (навчальному) відчувалося їх полонізація. Керівники округу більше всього турбувались про збереження шкіл, які утримувались католицьким духовенством. Внаслідок цього кількість світських навчальних закладів була незначною. Статус гімназії мали школи тільки у Вінниці, Барі та чотирикласна у Немирові, які контролювалися польською шляхтою. У 1814 р. у Вінниці відкрили головну польську гімназію, яка мала бібліотеку, ботанічний сад, кабінети²¹.

І.Михалевич вважав, що своїй появі вона зобов'язана графу Ф.Чацькому, який зібрав необхідні кошти, і провів підготовчі заходи щодо її відкриття, однак помер у 1813 р. Гімназія функціонувала не за статутом навчальних закладів 1804 р., а за планом, складеним Ф.Чацьким і затвердженим самодержавцем у 1805 р. для Кременецького ліцею. За задумом Ф.Чацького Вінницька чоловіча гімназія мала стати для регіону навчальним закладом, подібним до Кременецького ліцею на Волині, Київської І-ї гімназії, де юнаків готували до громадської роботи. Гімназію розмістили у будівлях, що залишалися після єзуїтів, виділили трохи більше 7 тис. рублів сріблом²².

М.А.Тростогон²³ і І.М.Романюк²⁴ встановили, що спочатку заклад мав 6 класів: 4 основних і 2 підготовчих. У 1825 р. її зробили чотирикласним, а підготовчі класи замінили трикласним повітовим училищем. Тут на-

вчалися в основному діти-католики із заможних родин. Їх кількість до 1825 р. збільшувалася, якщо у 1815 р. контингент учнів нараховував 440 осіб, то у 1821 р. вже 605²⁵. Перед закриттям гімназії у 1831 р. це число зменшилося до 200²⁶. За конфесійною приналежністю юнаки у 1821 р. розподілялися так: 565 були католиками, 31 – православними, 7 – уніатами і 2 – протестантами²⁷.

За навчання платили, тому не дивно, що майже 96% учнів гімназії становили вихідці з дворян²⁸. Так як при гімназії не було пансіону, то учні жили на приватних квартирах під наглядом репетиторів.

У гімназіях існувала жорстка дисципліна. За найменші провини, неретельність били різками, канчуками тощо. Суворо карали за куріння. Крім репетиторів, існували ще й посади цензорів і аудиторів, які слідкували за порядком у класі і допомагали педагогам опитувати і оцінювати учнів з таких дисциплін як: релігія грецько-римського та римсько-католицького віросповідання, мов (польська, російська, французька, німецька, латина та грецька), природничої історії (опис трьох царств природи), математики, архітектури і топографії та інших. У повітовій школі при гімназії вивчали польську, латинську, французьку, німецьку мови, історію, географію та інші предмети²⁹.

Вивчення латини, історії і літератури не поступалося тут Кременецькому ліцею. Педагоги дотримувалися правила: не переводити учнів до наступних класів, якщо ті не засвоїли всіх передбачених навчальним планом дисциплін.

Значна увага приділялась вивченню релігії. Навчальні предмети були переважані різноманітним матеріалом на релігійні теми. В цілому навчальний процес характеризувався вузько дворянським, консервативним характером. Першим директором гімназії був ксьондз Мацейовський, канонік з ордену піарів, який отримав освіту за кордоном. Посаду префекта (інспектора) посідав Ян Младовський (згодом став директором Немирівської чоловічої гімназії). Одним із педагогів працював Ян Стичинський – літературознавець і бібліограф³⁰. На час закриття закладу у 1831 р. тут нараховувалося 18 учителів, більшість з яких мали серйозну освіту, займалися науковою роботою, брали участь у громадському житті краю.

За І.Пшуком у Вінницькій чоловічій гімназії у різний час навчалися: борець проти кріпацтва С.М.Олійчук, відомий польський поет Северин Гошинський, історик і лікар Йосип-Антоній Ролле, молдовський поет А.Хаджеу, художник К.Прежецлавський³¹.

За законом 1804 р. в кожному губерніальному і повітовому центрі мали

створювалися щонайменше по одному дворічному повітовому училищу, яке складалося із трьох класів. Метою цієї школи було, по-перше, підготовка учнів для вступу до гімназії, а по-друге, озброєння дітей “необхідними знаннями, відповідно до стану їх і промисловості”. Тут вивчали: закон Божий, правопис, географію, історію, арифметику, початкові відомості з геометрії, фізики, і природознавства, технології тощо. Викладання забезпечували два педагоги. Утримання училищ відбувалося за рахунок коштів державного бюджету і місцевих податкових зборів. Наглядачі повітових училищ були підпорядковані директорам гімназій.

З 1804 р. повітові училища діяли у Кам’янці-Подільському, Вінниці, Брацлаві і Могилів-Подільському. У Барі до початку XIX ст. діяла повітова школа уніатів-базиліан, а з 1803 р. – повітове училище. На базі колишньої Немирівської братської школи у 1815 р. було засноване чотирикласне повітове училище.

При більшості повітових училищ відкрили підготовчі відділення, або, як їх ще називали, нижчі відділення перших класів. Вони знаходились, як правило, у будинках повітових училищ, користувались їх обладнанням. Учителі працювали тут охочіше, ніж у парафіяльних училищах, бо вважалися на державній службі і зарплату отримували із позаштатних сум повітового училища.

Підготовчі відділення повітових училищ у 30-х роках XIX ст. перетворили відповідно до статуту 1828 р. в окремі парафіяльні училища, що позитивно позначилося на освітній статистиці.

З 1804 р. завдяки кам’янецькому єпископу Дембовському, з’являються нові парафіяльні школи. Їх мета була зведена до виховання релігійних фанатиків, з дітей молодого віку, як католиків, так і православних. Більш активно мережа парафіяльних шкіл розвивалась з 1809 р., коли Подільську римо-католицьку дієцезію очолив єпископ Мацкевич. У 1811 р. він затвердив новий статут для шкіл і виділив 12 300 злотих або 1 845 руб. сріблом. Це дало змогу утримувати в дієцезії 41 школу. У 1821 р. діяло вже 44 таких шкіл. Як свідчить проведена у 1820 р. піаром М.Мацієвським ревізія місцевої освіти, тільки на Кам’яниччині духовенство дбало про парафіяльні школи. У Лeticівському, Проскурівському, Ушицькому, Літинському, Могилівському та Вінницькому повітах їх було мало. У 1821 році, без урахування Брацлавського та Балтського повітів, у парафіяльних школах, на які витратили 12,3 тис. злотих, навчалось 910 учнів³². Збереглися відомості про окремі парафіяльні школи, зокрема Барську. Її річний кошторис у 1822 р. становив 2 405 руб. Заклад очолював наставник монас-

тиря І.Рубанович. Програма включала як обов'язкові так і необов'язкові предмети, які вивчались у 6-ти класах у такому порядку: в першому і другому класах один учитель викладав учням усі дисципліни; з третього класу вивчення кожного предмету забезпечував окремий учитель. Йдеться про Закон Божий, польську та латинську мови, докладне знайомство з творчістю польських і римських письменників; математику з географією; природознавство, історію та космографію, фізику з докладним вивчення оптики, діоптрики, а також хімію у 6-му класі; історичні науки разом з правом. Як необов'язкові предмети вивчали німецьку, російську і французьку мови, гру на різних музичних інструментах, малювання.

Кількість учнів з 1810 по 1818 рр. коливалась від 611 до 736. Після відкриття подібної школи у Меджибожі (1819 р.) учнівський контингент зменшився до 417 осіб³³.

У 20-х років XIX ст. на Поділлі появились окремі початкові школи взаємного навчання, що діяли за методом Белла і Ланкастера, названі ім'ям одного із засновників цього методу. Суть його полягала в тому, що при навчанні читання, письма й арифметики учитель вибирав із кращих учнів собі помічників, яким доручав засвоєне ними безпосередньо пояснити певній групі учнів. Це давало можливість навчати велику кількість учнів при одному учителі. Утім подібна практика проіснувала тут не довго³⁴.

У 1819 р. при сприянні першого і єдиного митрополита усіх римокатолицьких церков Росії, Станіслава Сестречевича Богуна була відкрита школа для дівчат. Вона мала виховувати добрих господинь, які могли б читати та писати польською мовою, знати молитви і постійно відвідувати костюл. Практика застосування таких шкіл була поширена на інші римокатолицькі монастирі Поділля. Заслуги єпископа Мацкевича на нові освіти були відзначені орденом Анни 1-го ступеня.

Тоді ж при Кам'янецькому домініканському жіночому монастирі відкрили школу для дівчат за методом "Белла і Ланкастера", яка мала виховувати добрих господинь, що вміли б читати та писати польською мовою, знали б молитви і постійно відвідувати костели³⁵.

Ланкастерську школу відкрили в Могилеві завдяки зусиллям генерала М.Воронцова. Вчителями тут працювали випускники такої ж школи у Києві, які засвоїли метод взаємного навчання³⁶.

У 1817 р. Подільська духовна семінарія, яка у 1806 р. перебазувалася до Кам'яця-Подільського, була реформована згідно статуту 1808 р. про устрій закладів подібного типу. Так, у богословському класі основними

предметами стали догматичне богослов'я, книга про посади пресвітерів, археологія або положення церковних урядів, св. Писання, загальна церковна історія, іврит та грецька мови. На філософському відділенні викладалась онтологія, семантологія, космологія, пневматологія, психологія, природне богослов'я, філософія, етика, аскетика, вчення про право, історія філософії (до Канта включно)³⁷.

В адміністративному відношенні семінарія перейшла з відомства окружного правління Київської духовної семінарії, у якому знаходилась з 1819 р., у відання єпархіального преосвященного (єпископа)³⁸.

Крім духовної семінарії, яка була навчальним закладом середнього типу на Поділлі, функціонували духовні училища (початкові школи), які готували учнів до вступу у духовну семінарію. Першим з'явилося Приворотське духовне училище (1814 р.) в Ушицькому повіті. Спочатку тут готували учителів народних шкіл, а з 1825 р. почали підготовку священнослужителів виключно з дітей духовенства³⁹. У 1817 р. з'явилося Кам'янецьке духовне училище. Його відкрили на базі нижчих класів, виділених з Подільської духовної семінарії. Зазначені навчальні заклади були двокласними (по два роки навчання в кожному класі). Учні вивчали скорочений катехізис, правопис, російську граматику, грецьку, латинську мову, арифметику, чистописання, географію, співи і святу історію.

Учні погано одягались, голодували, їм не вистачало підручників, іншої літератури. Частині школярів, які були найменш забезпечені, виділялися певні кошти на утримання. Наприклад, у 1822 р. 28 учнів Кам'янецького духовного училища утримувались на державні кошти, ще 17 юнаків отримували половину утримання. Якщо на одного державно-коштного семінариста виділяли 34 руб. 28 коп., то на учня духовних училищ на півроку – всього тільки 11 руб. 10 коп., а напівдержавних – 5 руб. 50 коп. У Барському духовному училищі учні отримували меншу допомогу, оскільки продукти харчування там були значно дешевшими⁴⁰.

Серед католицьких духовних навчальних закладів у першій третині XIX ст. виділялася Кам'янець-Подільська католицька духовна семінарія, відновлена у 1812 р. біскупом Марцевічем (діяла до ліквідації кам'янецької католицької дієцезії). Спочатку її розмістили у будинках кармелітського кляштора, а з 1842 р. – у подомініканських будівлях⁴¹.

До 30-х років XIX ст. на Поділлі діяли василіанські школи, засновані ченцями Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ). Займаючись видавництвом, проповідництвом і місіонерством монахи-василіани виявляли інтерес і до освіти. Кілька василіанських шкіл задовольняли потреби в освіті

представників різних верств населення. Учні різнилися не тільки за національним чи соціальним статусом, а й релігійними переконаннями. Зокрема, у Барській школі в 1821 р. римо-католиками вважали себе 417 осіб, православними – 37, уніатами – 23⁴².

Поворотним моментом для мережі навчальних закладів Поділля став жовтень 1831 р., коли цар Микола I наказав “закрити утримувані римсько-католицьким духівництвом учбові заклади у Подільській, Волинській і Київській губерніях...” і взятися за відкриття тут “... якомога швидше повітових і парафіяльних училищ, де це вважається за потрібне, але жодному разі не при католицьких монастирях чи церквах, а при церквах греко-російського віросповідання”⁴³. За цим указом, як зазначає С.Сірополко, було закрито 245 середніх і нижчих шкіл⁴⁴. Трохи більшу цифру наводить І.К.Міхалевич: у трьох правобережних губерніях царизмом було закрито 275 навчальних закладів, без чернецьких парафіяльних шкіл і Кременецького ліцею⁴⁵.

Отже, наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. Подільська губернія мала мережу, яка охоплювала різні типи навчальних закладів – світських (державних) і духовних, – що давали початкову і середню освіту. Переважало російськомовне навчання. Державні середні заклади освіти готували випускників, які працювали в різних сферах економіки і культури, ставали студентами імператорських університетів. Подільська духовна семінарія давала кадри священнослужителів для православної церкви. На характері навчальних закладів кардинально позначилась зміна в політиці російського самодержавства на початку 30-х рр. XIX ст. Вона привела до витіснення польськомовних шкіл, остаточного утвердження типів навчальних закладів, які були поширені у великоросійських губерніях, як забезпечували поширення російського культурного простору.

Примітки:

1. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833–1883). В двух частях с приложениями / Сост. И. Михалевич. – Каменец-Подольск, 1883.
2. Польская гимназия в Виннице / Сост. И. Михалевич. – Каменец-Подольск, 1890.
3. Мукалов, Н. Народная школа в Юго-Западном крае. (Историко-статистический очерк) / Н. Мукалов. – К. : Губернская типография, 1892. – 60 с.
4. Чарнецкий, И. Исторические сведения о бывших в г.Шаргороде (Могилевского уезда) духовной семинарии и духовном училище / И. Чарнецкий. – Б.м. и г. – 79 с.

5. Олесницкий, И. Исторические сведения о Каменец-Подольском и Барском духовных училищах / И. Олесницкий – Каменец-Подольск, 1892.

6. Див.: Сецинский, Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К., 1895. – 247 с.

7. Романюк, І. М. З історії Вінницької гімназії у 20–30-х роках XIX ст. / І. М. Романюк // Тези доповідей дев'ятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 5 вересня 1990 р. – Вінниця, 1990. – С. 40; Тростогон, М. А. Архівні документи з історії Вінницької гімназії / М. А. Тростогон // Тези третьої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 4 вересня 1985 р. – С. 71; Його ж. Організація навчального процесу в гімназіях та повітових училищах Поділля у 1814–1830 рр. / М. А. Тростогон // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція історії дожовтневого періоду: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 50.

8. Удод, О. П. Початкова освіта на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / О. П. Удод // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (Секція історії дожовтневого періоду): Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 47; Його ж. Парафіяльні школи Поділля наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / О. П. Удод // VII Подільська історико-краєзнавчої конференції. Секція історії дожовтневого періоду: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 49; Його ж: Початкова освіта на Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / О. П. Удод // Укр. іст. журн. – 1969. – № 9; Любар, О. О. Школа на Правобережній Україні (друга половина XVII – XVIII ст.) / О. О. Любар // Радянська школа. – 1991. – № 2. – С. 86-91.

9. Див.: Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII в. – первая половина XIX в. / Отв. ред. М. Ф. Шабаева. – М. : Педагогика, 1973. – 608 с.; Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.). Нариси. – К. : Рад. шк., 1991. – 381 с.; Сірополко, С. Історія освіти на Україні / Степан Сірополко. – Львів, 1937. – 175 с.; Його ж. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.

10. Філінюк, А. Г. Освіта на Поділлі на рубежі XVIII–XIX ст. / А. Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 1998. – Т. 1. – С. 70-79.

11. Качковський, О. Шкільна мережа на Поділлі в XIX ст. / О. Качковський // Міжнародна студентська наукова конференція: “Україна: людина, суспільство, природа”. Тези доповідей. 29–31 березня 1995 р. – К., 1995. – С. 76-77; Його ж: Освіта на Поділлі у XIX ст. / О. Качковський // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : КПДУ, 1998. – Т. 1. – С. 83-90.

12. Анохіна, Л. З історії освіти у Вінниці / Л. Анохіна // Подільська старовина. Збірник наукових праць. – Вінниця, 1998. – С. 91-103.

13. Хіхляч, Б. М. Василіанські школи на Поділлі: становлення, діяльність, ліквідація (XVIII – перша третина XIX ст.) / Б. М. Хіхляч // Освіта, наука і культу-

ра на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10. Матеріали шостого круглого столу: “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 239-248; Його ж. Навчальні заклади ЧСРВ на Поділлі (середина XVIII – перша третина XIX ст.) / Б. М. Хіхляч // Історія релігій в Україні. Науковий підручник. – Львів: Логос, 2007. – Кн. 1. – С. 899-906.

14. Вороліс, О. Особливості розвитку освіти на Вінниччині у XIX столітті / О. Вороліс // Вінниччина: історія і сучасність. – Вінниця, 2002. – С. 14-17; Вороліс, М. Г. Освітній та культурний розвиток Поділля у XIX ст. / М. Г. Вороліс, О. М. Вороліс // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 40-42.

15. Зваричук, Е. О. Діяльність римо-католицької церкви в галузі освіти на Поділлі у першій половині XIX ст. / Е. О. Зваричук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 1999. – Т. 3 (5). – С. 137-142; Павлюк, В. В. Стан польської освіти на Правобережній Україні на початку XIX ст. / В. В. Павлюк // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині” / Відпов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : Волинь, 1998. – Т. 18. – С. 108-110; Опря, А. В. Католицька церква на Поділлі. Історико-релігієзнавче дослідження. Для студентів вищих навчальних закладів / А. В. Опря, М. Д. Попович, В. І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський : К-ПДАТА, 1997. – С. 13-14.

16. Сірополко, С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 110-111.

17. Каменец-Подольская гимназия... – С. 4-5.

18. Там само.

19. Чарнецкий, И. Зазначена праця. – С. 1-2.

20. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798–1898 гг. – Каменец-Подольск, 1899. – С. 34.

21. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. Отдел I. 1803 г. – 1824 г. / Сост. Ю. Ф. Крачковский. – Вильно, 1905. – С. 44.

22. Каменец-Подольская гимназия... – Ч. I. – С. 13-15.

23. Тростогон, М. А. Архівні документи з історії Вінницької гімназії. – С. 71.

24. Романюк, І. М. З історії Вінницької гімназії у 20–30-х роках XIX ст. – С. 40.

25. Там само.

26. Каменец-Подольская гимназия... – Ч. I. – С. 15.

27. Романюк, І. М. Зазначена праця. – С. 40.

28. Каменец-Подольская гимназия... – Ч. I. – С. 15.

29. Тростогон, М. А. Організація навчального процесу в гімназіях та повітових училищах Поділля у 1814–1830 рр. – С. 50.

30. Романюк, І. М. Зазначена праця. – С. 40.

31. Див.: Пшук, І. А. До історії культури Поділля в першій половині XIX ст. / І. А. Пшук // Тези доповідей одинадцятій Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. 3 вересня 1992 р. – Вінниця, 1992. – С. 35.

32. Див.: Зваричук, Е. О. Зазначена праця. – С. 137-139.

33. Назаренко, Є. Освіта на Поділлі XIX ст. / Є. Назаренко // Радянське Поділля. – 1982. – 16 червня.

34. Каменец-Подольская гимназия... – С. 13.

35. Зваричук, Е. О. Зазначена праця. – С. 138.

36. Філінюк, А. Г. Зазначена праця. – С. 77.

37. Див.: Столетний юбилей... – С. 38-40.

38. Багинский, М. Из истории Подольской духовной семинарии / М. Багинский // Под. епарх. ведом. – 1894. – № 10. – 5 марта. – С. 182.

39. Назаренко, Є. Зазначена праця.

40. Філінюк, А. Г. Зазначена праця. – С. 77.

41. Сецинский, Е. Зазначена праця. – С. 186.

42. Хіхляч, Б. М. Василіанські школи на Поділлі: становлення, діяльність, ліквідація (XVIII – перша третина XIX ст.). – С. 239, 241.

43. Цит. за: Удод, О. П. Мережа початкових закладів Волинської губернії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – С. 403.

44. Сірополко, С. Історія освіти в Україні. – С. 328.

45. Каменец-Подольская гимназия... – С. 18.

87. Опря, А. В. Католицька церква на Поділлі. Історико-релігієзнавче дослідження. – С. 14.

88. Сецинский, Ю. Зазначена праця. – С. 171.

Summary

Here the main types of education institutions, which were functioning on Podillia at the end of the XVIII cen. – at the beginning of the XIX cen. At is shown that before the Poland revolt in the 1803–1831 years the education processes had the Poland tendency, and after its repression the primary stage of establishment of Russian educational system had occurred in the country.

The key-words: education, education institutions, college, district and parish parochial college, high school, clerical seminary, clerical college.

Одержано 1 вересня 2011 року